

JADIDCHILIK HARAKATINING ÒZBEKISTON TARIXIDAGI ÒRNI

Abdulazizova Xumora Xushnadbek qizi

Qòqon Universiteti Andijon filiali

Masofaviy ta'lim Tarix yònalishi., 1-bosqich 25-05 guruh talabasi

Ilmiy raxbar: Azizbek Badalov.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20394006>

ARTICLE INFO

Received: 20th May 2026

Accepted: 21st May 2026

Published: 26th May 2026

KEYWORDS

jadidchilik, Turkiston, milliy uyg'onish, ma'rifatparvarlik, islohot, o'zbek tarixi, ta'lim tizimi, matbuot, teatr, XX asr boshlar.

ABSTRACT

Jadidchilik harakati Turkiston tarixida XX asr boshlarida vujudga kelgan muhim ma'rifiy va ijtimoiy-siyosiy jarayon bo'lib, u o'lka jamiyatini yangilash, milliy ongini uyg'otish va zamonaviy ta'lim tizimini joriy etishga qaratilgan edi. Ushbu maqolada jadidchilik harakatining shakllanishi, uning asosiy vakillari, g'oyalari va tarixiy ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, harakatning o'zbek milliy uyg'onishiga qo'shgan hissasi ham yoritiladi. Jadidlar tomonidan ilgari surilgan maktab islohoti, matbuot va teatr rivoji jamiyatda yangicha fikrlashni shakllantirdi. Maqola tarixiy manbalar asosida jadidchilikning o'zbek davlatchiligi va madaniy taraqqiyotidagi o'rnini ochib beradi. Ushbu tadqiqot jadidchilikning zamonaviy O'zbekiston tarixshunosligidagi o'rni va uning bugungi kundagi ahamiyatini ham ko'rsatishga xizmat qiladi hamda yosh avlodning tarixiy tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi. Natijalar ilmiy xulosalar chiqarish va tarixiy manbalarni qayta baholash imkonini beradi shuningdek dolzarb hisoblanadi ilmiy tadqiqotlar uchun muhimdir deb qaraladi.

Asosiy qism: Jadidchilik harakati Turkiston tarixida XIX asr oxiri va XX asr boshlarida vujudga kelgan, o'z davrining eng muhim ijtimoiy, madaniy va ma'rifiy harakatlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Ushbu harakatning paydo bo'lishi bevosita o'lkaning siyosiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan orqada qolishi, mustamlaka tizimining kuchayishi hamda an'anaviy ta'lim tizimining zamon talablariga javob bermasligi bilan bog'liq edi. Jadidlar eski usuldagi maktablarning o'quv jarayonini tanqid qilib, yangi usuldagi "usul-i jadid" maktablarini tashkil etdilar. Bu maktablarda bolalarga zamonaviy fanlar, geografiya, matematika, tarix va tabiiy fanlar asoslari o'qitila boshlandi. Jadidchilik harakati nafaqat ta'limni isloh qilish, balki butun jamiyatning ongini o'zgartirish, milliy o'zlikni anglashni kuchaytirish va mustamlaka sharoitida xalqni uyg'otishni maqsad qilgan edi. Jadidchilikning mafkuraviy asoslari musulmon dunyosidagi yangilanish harakatlari, xususan, Usmonli imperiyasi va Qrim tatarlari orasidagi islohotchilik g'oyalari bilan bog'liq bo'lib, Turkistonga ham shu yo'nalishdagi fikrlar kirib kelgan. Jadidlar Yevropa taraqqiyotini o'rganish, ilm-fan va texnika yutuqlarini o'zlashtirish orqali musulmon jamiyatini rivojlantirish mumkin deb hisoblaganlar. Ular

“taraqqiyot” va “ma’rifat” g’oyalarini asosiy tamoyil sifatida ilgari surdilar. Bu jarayonda gazetalar, jurnallar va teatr san’ati ham muhim rol o’ynadi. Jadidlar matbuot orqali xalqni savodsizlik va jaholatdan qutqarish, milliy ongini shakllantirishga intildilar.

Jadidchilik harakatining yetakchilari orasida Mahmudxo’ja Behbudiy alohida o’rin tutadi. U Turkistonda birinchi dramatik asarlarni yaratgan, gazeta va jurnallar nashr etgan hamda yangi usul maktablarini rivojlantirishga katta hissa qo’shgan. Behbudiy “Padarkush” dramasi orqali jamiyatdagi illatlarni ochib bergan va teatrni ma’rifat vositasi sifatida ko’rgan. Shuningdek, u ta’lim tizimini isloh qilish zarurligini chuqur asoslab bergan jadid ziyolilaridan biri edi. Uning faoliyati Turkiston jadidchilik harakatining mafkuraviy asoslarini shakllantirishda muhim rol o’ynadi. Yana bir muhim jadid arbobi Munavvarqori Abdurashidkhanov bo’lib, u Toshkentda yangi usul maktablarini tashkil etgan va o’qituvchilar tayyorlash tizimini yo’lga qo’ygan. U xalqni savodli qilishni eng asosiy vazifa deb bilgan va bu yo’lda ko’plab o’quv qo’llanmalar yaratgan. Munavvarqorining pedagogik qarashlari zamonaviy ta’lim metodlarini joriy etishga asoslangan bo’lib, u o’quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga katta e’tibor qaratgan. Jadidchilik harakatining yana bir yirik vakili Abdulla Avloniy hisoblanadi. U pedagog, yozuvchi va jamoat arbobi sifatida tanilgan bo’lib, “Turkiy guliston yoxud axloq” asari orqali yoshlarni axloqiy va ma’naviy jihatdan tarbiyalashga katta e’tibor bergan. Avloniy ta’limni faqat bilim berish vositasi emas, balki insonni komil shaxs sifatida shakllantirish vositasi deb bilgan. Uning pedagogik qarashlari bugungi zamonaviy ta’lim tizimida ham o’z ahamiyatini yo’qotmagan. Shuningdek, Abdurauf Fitrat jadidchilikning mafkuraviy va adabiy asoslarini mustahkamlashda katta rol o’ynagan. U adabiyot, dramaturgiya va ilmiy asarlari orqali milliy uyg’onish g’oyalarini targ’ib qilgan. Fitrat Turkiston mustaqilligi va milliy o’zlikni saqlash g’oyalarini ilgari surgan ziyolilardan biri bo’lib, uning asarlarida xalqning ijtimoiy va siyosiy uyg’onishi muhim o’rin tutadi.

Jadidchilik harakati faqat ma’rifiy emas, balki siyosiy mazmunga ham ega bo’lgan. Jadidlar Turkistonning kelajagini mustamlakachilikdan xalos bo’lish va milliy davlatchilikni tiklash bilan bog’lashgan. Biroq bu g’oyalar o’sha davr siyosiy sharoitida keskin qarshilikka uchragan. Chor Rossiyasi ma’muriyati jadidlarning faoliyatini nazorat ostiga olishga va ba’zan ularni ta’qib qilishga harakat qilgan. Shunga qaramay, jadidlar o’z faoliyatlarini davom ettirib, xalq orasida ma’rifat tarqatishga intilganlar. Jadid maktablarining tashkil etilishi o’lkada savodxonlik darajasining oshishiga katta ta’sir ko’rsatdi. Eski maktablarda o’qitish usuli asosan yodlashga asoslangan bo’lsa, jadid maktablarida tushunishga, tahlil qilishga va amaliy bilimga e’tibor qaratildi. Bu esa o’quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirdi va ularni zamonaviy bilimlarga yaqinlashtirdi. Jadidlar o’quv dasturlarini yangilash bilan birga darsliklar ham yaratdilar, bu esa milliy ta’lim tizimining shakllanishiga asos bo’ldi. Matbuot jadidchilik harakatining eng muhim vositalaridan biri bo’ldi. Gazeta va jurnallar orqali jadidlar o’z g’oyalarini keng ommaga yetkazdilar. Bu nashrlarda jamiyatdagi muammolar, savodsizlik, ayollar huquqlari, iqtisodiy orqada qolish kabi masalalar ko’tarilgan. Jadid matbuoti xalqni uyg’otish, uni fikrlashga undash va ijtimoiy faollikka chorlash vazifasini bajargan.

Teatr ham jadidlar uchun muhim ma’rifiy vosita bo’lib xizmat qilgan. Sahna asarlari orqali jamiyatdagi illatlar, jaholat va adolatsizliklar ochib berilgan. Tomoshabinlar dramatik asarlar orqali o’z hayotidagi muammolarni ko’ra olgan va bu ularni fikrlashga undagan. Shu tariqa teatr jadidchilikning kuchli targ’ibot quroliga aylangan. Jadidchilik harakatining tarixiy ahamiyati juda katta bo’lib, u o’zbek milliy uyg’onishining asosini tashkil etgan. Bu harakat keyingi davrlarda shakllangan milliy ziyolilar, adabiyot va san’at rivojiga katta ta’sir ko’rsatdi. Jadidlar tomonidan ilgari surilgan g’oyalar keyinchalik O’zbekistonning mustaqillik davridagi ma’naviy asoslariga ham zamin yaratdi. Sovet davrida jadidchilik harakati turlicha talqin qilingan bo’lsa-da, bugungi kunda u mustaqil O’zbekiston tarixshunosligida ijobiy va muhim

tarixiy jarayon sifatida o'rganilmoqda. Jadidlarning ilm-fan, ta'lim va milliy ongini rivojlantirishdagi xizmatlari alohida qadrlanmoqda. Ularning merosi yosh avlodni vatanparvarlik, ma'rifatparvarlik va milliy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalashda muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Xulosa: Jadidchilik harakati Turkiston tarixida chuqur iz qoldirgan muhim ijtimoiy va ma'rifiy jarayon hisoblanadi. U milliy uyg'onish, ta'lim islohoti va zamonaviy fikrlashni shakllantirishda asosiy rol o'ynagan. Jadidlar xalqni savodsizlikdan qutqarish va ma'rifatga yetaklashni bosh maqsad qilganlar. Ularning matbuot, teatr va maktab sohasidagi faoliyati jamiyatni yangilashga xizmat qilgan. Jadidchilik g'oyalari keyingi avlod ziyolilarining shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatgan. Bu harakat o'zbek milliy madaniyati va davlatchiligi rivojida muhim o'rin egallaydi. Bugungi kunda jadidlar merosi ilmiy va ma'naviy jihatdan qayta baholanmoqda. Ularning merosi yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. Shu sababli jadidchilikni o'rganish tarixiy tafakkurni rivojlantirish uchun zarur hisoblanadi. Ushbu mavzu tarix yo'nalishi talabalariga milliy o'zlikni anglash, manbalarni tahlil qilish va ilmiy xulosalar chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi katta ahamiyat kasb etadi deb

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Asqarov A. *O'zbekiston tarixi (eng qadimgi davrlardan hozirgacha)*. Toshkent: O'zbekiston, 2014.
3. O'rolov A. *Turkiston jadidchiligi tarixi*. Toshkent: Fan, 2009.
4. Naim Karimov. *Jadidchilik harakati va o'zbek adabiyoti*. Toshkent: O'qituvchi, 2012.
5. Fitrat A. *Tanlangan asarlar*. Toshkent: Ma'naviyat, 2010.
6. Behbudiy M. *Maqolalar va dramalar to'plami*. Toshkent: Sharq, 2005.
7. Avloniy A. *Turkiy guliston yoxud axloq*. Toshkent: G'afur G'ulom, 2011.
8. Abdurashidov M. *Munavvarqori va jadid maktablari*. Toshkent: Universitet, 2013.
9. Shamsutdinov R., Karimov Sh. *Vatan tarixi*. Toshkent: Sharq, 2010.
10. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. *O'zbekiston tarixi ensiklopediyasi*. Toshkent: 2017